

катнасыклы жол ашады. (Еки жаска бир несиат); Сизлерден диз шөгип өтинемен мен, *Ауыз бирлик*, татыўлықты саклаўды. (Президент); Той, лазымға ат шаптырған, *Фарға тамыр туўысқанлық*, Бир қазанда ас демлеткен, *Баўыр басқан туўысқанлық*. (Туўысқанлық); Егер сен аспанды турсаң да тиреп, Аттан түсип, сәлем бермегин керек. Сонда ғаррылар қайтадан туўғандай, Куўанар *белине белбаў буўғандай*. (Ғаррылар); Қой, жылаўық болмаң... Шай қойың, қәне... Ким ата-анасын байлап жүр белге... (Пазыйлет).

Келтирилген мысаллардағы фразеологизмлердің хәр биринде халқымыздың миллийлик дәстүрлері сәўлеленген. Бәримизге белгили нан *ауыз тийиў* фразеологизми нанның, аўқаттың улыўма тайын турған тамақтың шетинен ауыз тийиў менен бирге мийман, қонақ болың мәнинде береді. Бул фразеологизм арқалы қарақалпақ халқының миллийлигин көрсететуғын дәстүрлеримиздің басы десек те болады. Бул мысаллардың хәр биринде берілген фразеологизмлердің өзине тән өзгешелиги, экспрессивлик-эмоциональлық мәнилерин көриўимизге болады.

Солай етип, И.Юсупов шығармаларында адамның дене мүшелериниң атамаларына байланысly фразеологизмлер қолланылған. Ол халық тилиниң әлўан түрли лексика-семантикалық байлықларын көркем сўўретлеўдин тийкарғы элементи сыпатында қолланыўдағы қарақалпақ ауызеки әдебиятында да, классик шайырлар шығармаларында да кеңнен өрис алған дәстүрий тәжирийбелерди қарақалпақ әдебиятының соңғы раўажланыў баскышларында өзине тән өзгешелиги хәм шеберлиги менен эстетикалық талапларға сай дөретиўшилиқ пенен раўажландырыўға елеўли үлес қосқан көркем сөз шеберлериниң бири болды. Шайыр шығармаларының тилин изертлеў хәм үйрениў арқалы тилдің басқа лексикалық бирликлеринен айрықшаланып туратуғын тилдің қаймағы есапланған фразеологиялық сөз дизбеклерин стильлик бағдарда шебер пайдаланыўдың әлўан түрли сырларын, шайырдың өзине тән өзгешеликлерин анық көриўге болады.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. - Самарқанд, 1999, - Б.10
2. Айназарова Г. Қарақалпақ тилинде теңлес еки компонентли фразеологизмлердин лексика- семантикалық хәм стильлик өзгешеликлери. - Нөкис, 2015, - Б. 31,37.
3. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. - Нөкис, 1994. -Б 136-137.
4. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. - Нөкис, 1985. - Б. 44,48-49.
5. Джумамуратов Т. Русско-каракалпакский фразеологический словарь для школьников.- Нукус, 1985, - Б.146.
6. Исаев А. Соматические фразеологизмы узбекского языка. АҚД. Ташкент, 1977.
7. Абдиназимов Ш. Бердақтың фразеологиялық жаңашыллығы // «Әмиўдәрәя» журналы, 1998. №1-2, -Б. 108-109.

Аннотация: Фразеологизмлер - тилимизде өзиниң раўажланыўы барысында узак ўақытлар даўамында өз ара биригип қәлиплескен, бир неше сөзлерден дүзилген сөз дизбеклери есапланады. Бундай турақлы сөз дизбеклери өзиниң сыртқы көриниси бойынша да, мәнисиниң турақлылығы бойынша да, стиль жағынан да айрықшалықларға ийе. Сөзлик қурамда сол тилди дөреткен халықтың тарийхый өмир жолы, даналығы, пүткил руўхый хәм мәдений турмысы, өтмиши сәўлеленеди. Онда әсирлер даўамында халық тәрәпинен дөретилген образлы, тәсиршең тил байлықларының орны гиреўли. Олар тилдің тәкирараланбас миллий келбетин, сап байлығын аңлатыўда белгили дерек хызметин атқарады. Енди биз бул мақаламызда фраземалардың соматикалық стильлик хызметлерин үйренемиз. Қарақалпақ тилинде адамның дене мүшелериниң атамаларына (соматизмлерге) байланысly бир қанша фразеологизмлер анализ етилди.

Таяныш сөзлери: лексика, фразеологизм, термин, сөзлик қурам, көркем текст, семантика, турақлы сөз дизбеги, идиома, ушырма сөзлер, стилистика

ТАРЖИМАШУНОСЛИҚДАГИ НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА ТАРЖИМА ВАЗИФАЛАРИ

Жумамуратова Р. А.

Қарақалпақ давлат университети

Таржима тарихи жуда қадим замонлардан бошланади. Турли тилларда сўзлашувчи халқлар вакиллари бир-бирлари билан муомала-муносабатда бўлганларида азалдан таржимон (тилмоч) ёрдамига эҳтиёж сезганлар. Савдо-сотик ишлари, дипломатик муносабатлар ва маданий-маърифий алоқалар пайтида ҳамма вақт таржимага зарурат туғилган. Шу боис халқлар ўз таржимонларига чуқур ҳурмат билан қараганлар.

Ўзок даврлар мобайнида оғзаки шаклда ҳукм сўрган таржимачилиқ фаолияти аста-секин ёзма усулга ҳам қўчган. Мамлакатлар ўртасида ўрнатила бошлаган алоқа ва муносабатлар турли-туман ҳужжатларнинг ўзга халқлар тилларига таржима қилинишини тақазо этган. Даврлар ўтиши, фан-техника, адабиёт ва санъат тараққиёти муносабати билан хилма-хил соҳалар буйича қўплаб адабиётлар пайдо бўла бошлаган экан, ўларни ҳам мулоқатга киришилаётган мамлакатлар тилларига ёки улар тилларидан она тилига таржима қилишга эҳтиёж сезила бошлаган. Юртимизда таржима адабиёти Ватан адабиёти билан бир сафда ривожланиб, унинг ажралмас таркибий қисмига айланди. Шайх Саъдийнинг «Гулистон»и, Низомий Ганжавийнинг «Махзанул асрор». «Хисров ва Ширин»и, Фирдавсийнинг «Шохнома»- си, Кайковуснинг «Кобуснома»си, Умар Хайём рубойилари, Хофиз ғазаллари, шунингдек, араб ижодий фантазияси махсули булмиш «Минг бир кеча», хинд эртаги «Қалила ва Димна», Робиндранат Тагор романлари, киргиз халқи эпоси «М анас», Л. Н. Толстой романлари, А. С. Пушкин шеърияти, М ухтор Ауэзовнинг «Абай» романи, С. Айний ва М. Турсунзода

асарлари, туркман адабиёти намояндалари Махтумкули ва Кербобоевлар ижод махсуллари, Т. Г. Шевченко шеърлари ва бошқа юзлаб асарларнинг ҳар бири узбек маданияти таркибидан мустаҳкам ўрин эгаллаган бебаҳо ёдгорлик ҳисобланади. Уларнинг таржималарини мутолаа қилиш орқали биз ҳам нафақат адекват таржима яратиш йулидаги тадрижий ривожланишни, балки шу асарлар яратилган даврнинг маданий ҳаёти, уша давр адабиётининг ўзига хос йўналиши, тил ва услуб хусусиятлари каби муҳим масалаларни ҳам ўрганамиз.

Таржима амалиёти пайдо бўлибдики, аслиятни она тилига қандай угириш лозим - сўзма-сўзми ёки эркин тарздами - деган масала таржимонлар олдида кундаланг турган муаммо саналади. Айрим шахслар, масалан, ХХ асрнинг бошларида ижод қилган санъаткорлар, сўзма-сўз таржимани ёқлаб чиққанлари ҳолда, амалий фаолиятларида шу усулдан кўпроқ фойдаланиб келган булсалар кўпчилик ижодкорлар эркин таржимани афзал кўриб, санъаткор аслиятнинг харфини эмас, рухий, сўзини эмас, мазмунини, шаклини эмас, унда мужассамлашган ахборотни бера билиши керак деган нуктаи назарни олға сўрганлар. Аммо масалани назарий ҳал қилиш лозимлиги ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган. Таржиманинг мақсади, китобхоннинг савияси ва диди, матн тури каби қатор масалалар муҳокама кун тартибига қуйилмаган. Назарий асоснинг ишланмаганлиги таржима жараёнига турлича ёндашишни келтириб чиқарган. Бу, ўз навбатида, қатор таржима турларининг вужудга келишига сабаб булганки, уларнинг айримлари ижодий-илмий, баъзилари иллатли деб тан олинади. Мусаевнинг фикрига кўра буларни қуйдагича бўлиб кўрсатган: Ижодий таржима, сўзма сўз таржима, эркин таржима, мослама таржима, муаллифлаштирилган таржима, тадбил таржима, академик таржима в.х.казо [1].

Ҳар бир муаллиф яратган бадий-эстетик воқеликни тўлалигича идрок этиш учун таржимон кенг мушоҳада қувватига эга бўлгани ҳолда, бадий асар таркибидаги лисоний воситаларнинг мазмуний ва услубий-эстетик жиҳатларини туғри англаши, шу билан бирга муаллиф назарда тутган бош гоёни, унинг ният ва мақсадларини. очик-омдин кузга ташланиб турган воқеа-ҳодисалар тасвирдан ташқари яна матн ортида турган воқеликни, бир суз билан айтганда нафақат лисоний, балки гайрилисоний омилларни ҳам тула-туқис тасаввур этиши зарур. Токи натижа шундай бўлсинки, аслият ўз китобхонига қандай бадий-эстетик завқ бахш этса, унинг таржимаси ҳам асарни аслиятда мутолаа қила олмайдиган китобхонга худди шундай таасурот инъом этсин. Китобхон таржимада шавқ-завқ уйғота олмайдиган асарни муаллиф томонидан паст савияда битилган деб баҳолайди, яъни хом-хатала таржима китобхон тасаввурини чалғитади. Таъкидлаш лозимки Мусаев таржима вазибаларини қуйдагича таърифлайди Таржиманинг вазибаси - аслият ва таржима тиллари лексик, грамматик ва стилистик ҳодисалари уртасидаги уйғун ҳамда тафовутли жиҳатларни пухта узлаштириб олган ҳолда, аслиятнинг шакл ва мазмун бирлигини она тили воситалари ёрдамида қайта яратишдан иборатдир. Бу тамойилга риоя қилмаслик таржимада аникликнинг тула-туқисликнинг, демаски, ифода метёрининг бузилишига. харфхурликнинг содир булишига олиб келади [1]. Демак асл нусха муаллифидан воқеликни туғри акс эттириш талаб этилса, таржимондан асл нусхани беками-куст талкин этиш талаб қилинади демаскидир.

Таъкидлаш лозимки таржимада асл нусханинг шакл ва мазмун бирлигини, яхлитлигини бежирим ифода этиш учун таржима тилида муқобил ифода воситалари кидириб топиш зарурати туғилади. Бу жараён асл нусха мазмунини узга тилда ифода этишнинг қатор имкониятлари орасидан энг мақбулини танлаб олишни тақозо этади [2, 71]. Асл нусха ва таржима тиллари лисоний имкониятлари одатда узаро уйғунлик ҳолатида бўлмаслиги, яъни икки тил сўз ва ибораларининг мазмуни билан эстетик киймати қатор матний ҳолатларда бир-бирининг урнини қоплай олмаслиги талай таржимавий кийинчиликларни юзага келтиради. Бундай ҳолларда ифоданинг бадий-эстетик кийматини қайта яратиш таржиманинг аслият матнига моддий жиҳатдан эмас, балки вазибавий монанд келишини тақозо этади. Таржимавий муаммоларни ҳал қилиш таржимондан пухта филологик билим ва тегишли назарий тайёргарликни талаб қилади. Таржимон назарий билимни таржима амалиёти таҳлили асосида эҳтиёж туфайли вужудга келиб, кенг қуламда фаолият курсатаётган таржима назариясидан олади. Асл нусха билан таржима ўртасидаги нисбат қонуниятларини кузатишдан, хусусий таржимавий ҳодисалардан ҳосил булган ҳулосаларни илмий далиллар асосида умумлаштиришдан, шу йул билан таржима амалиётига таъсир утказиб, унинг сифатини яхшилашга қумаклашишдан иборатдир. Таржима амалиёти мақбул ифода воситаларини кидириб топиш йули билан муайян таржима муаммоларини ҳал қилишда зарур андоза. қоида, далил ва исботларни таржима назариясидан олади. Шундай қилиб, икки тил лисоний-услубий ҳодисаларини қиёслаш орқали асл нусханинг шакл ва мазмун бирлигини тарж имада муқобил лисоний воситалар ёрдамида қайта яратиш йул ва имкониятларини кидириб топиш ва шу асосда таржима амалиётининг сифат узғаришига олиб келадиган назарий умумлашмалар яратиш таржима назариясининг предметини белғилайди.

Таржима назариясининг аҳамияти шундан иборатки, у айрим таржимонларнинг субъектив майлига, матн таржимасига «интуиция» йули билан ёндашиб, узбошимчаларча иш қуришларига тусик қуяди. Чунки «Таржима - бу илҳом, юксак истеъдод ва интуиция билан чуқур филологик билим, тинимсиз луғавий меҳнат ҳамда уринли илмий шарҳнинг қоришмасидан иборат назарий-ижодий жараёндир» [3, 215]. Зеро, ҳар қандай амалий фаолият сингари таржимачилик ҳам қонуниятлар жорий қилинишига ва назарий умумлашмалар яратишига эҳтиёж сезади. Бундай қонуният ва умумлашмалар, ўз навбатида, кенгрок миқёсдаги ҳулосаларга олиб келгани ҳолда, уларни қатор таржимавий ҳодисаларга татбиқ этишга даъват этади.

Таржима одатда тарихий-маданий, адабиётшунослик, лисоний-услубий, руҳшунослик йўналишларида тадқиқ этилади. Аммо бу йўналишларнинг барчаси ё бевосита, ё билвосита мазкур соҳаларнинг бири — лисоний-услубий йўналишида ўз аксини топади, чунки таржима ҳамма вақт тил материаллари билан иш қуришни тақозо этадиган жараёндир. Бинобарин, таржима назариясида икки тил лингвистик-стилистик воситалари билан боғлиқ лисоний тадқиқ йўналиши алоҳида ўрин тутати. Демак. таржима амалиётини ҳатто

адабиётшунослик йуналишида урганиш ҳам, аксарият ҳолларда, тил ходисаларини таҳлил қилиш орқали амалга оширилади. Шундай қилиб, таржимавий умумлашмалар яратиш учун турли жуфт тиллар лисоний-услубий воситаларини қиёсий урганиш ҳамда бадиий матннинг эстетик узиға ҳослигини ташкил этувчи унсурлар таркибида мужассамлашган семантик-услубий ва прагматик (шароитдан қилиб чиқилдиган) хусусиятларни муайян қилиш услубий асосга таянишни такозо этади. Зеро, шу нарса аёнки, тилнинг ҳар бир воситаси, айниқса бадиий асар тили воситалари бевосита ёки билвосита услубий вазифалар ифодаси учун хизмат қилади: ҳар бир тил ходисаси, баён этилган фикрнинг қулаидан қатъий назар, маълум даражада услубий бўёқ касб этиши мумкин. Тил воситаларининг бундай хусусияти таржима назариясини лингвотаржимавий тадқиқотлар учун асос бўлиб хизмат қилдиган қиёсий услубият билан яқинлаштиради.

Таржима назарияси ўз тадқиқотларини бошқа қатор анъанавий филологик, айниқса лингвистик тадқиқот методларидан ўрни билан фойдалангани ҳолда, қўпроқ қиёсий-қоғиштирма метод билан ҳамбарчас боғлиқликда қўлланиладиган семантик-услубий метод асосида олиб боради [4, 295]. Шу билан бирга аслият ва таржима тиллари лисоний воситаларини батафсил таҳлил қилиш зарурати лингвистик тадқиқотнинг бошқа айрим махсус методларидан ҳам, жумладан, компонентлар таҳлили методидан фойдаланишни такозо этади. Бундай пайтда қиёсланаётган икки тил бирликларининг турли контекстларда қушимча маъно ва маъно белгилари касб этиш ҳолатлари таҳлил этилади. Бир-бирларини тулдиришга хизмат қилдиган мазкур методлар амалга оширилган таржималарни ҳар жиҳатдан пухта ва ҳолис баҳолаш имкониятини беради.

Шундай қилиб, мамлакатимизда таржимачилик ёки таржимашунослик ҳозирги кунда ўз тарихига, ривожланиш хусусиятларига, анъаналарига, тадқиқот методларига ҳамда тамойилларига эга бўлган ижодий жараёнга айланиб қолди. Унинг назарий асослари тадқиқотчилар томонидан янада чуқурроқ ўрганилмоқда. Шу боис ҳам таржимашунослик илими бугинги куннинг энг долзарб ва муҳим соҳаларининг бири ҳисобланади. Ушбу соҳани ривожлантириш унга зарур янги усулларни жалб қилиш бугинги куннинг энг муҳим вазифаси.

АДАБИЁТЛАР РҲҲАТИ

1. Мусаев Қ.М. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Изд-во Фан 2005
2. Комиссаров В. Н. Специфика переводческих исследований // Тетради переводчика. - М., 1968. - Вып. 5. - с. 3-8. 71.
3. Комиссаров В. И. Слово о переводе. - ИМО, 1973. - 215 с. 70.
4. Копанев П. И. Вопросы истории и теории художественного перевода. - Минск: Изд-во Белорус, ун-та, 1972. - 295 с.

Резюме: Ушбу мақолада таржима назарияси ва унинг вазифалари ҳақида сўз боради. Бадиий асар таркибидаги лисоний воситаларнинг мазмуний ва услубий-эстетик жиҳатларини туғри англаши, шу билан бирга муаллиф назарда тутган бош ғояни, унинг ният ва мақсадларини, очиқ-ойдин кўзга ташланиб турган воқеа-ходисалар тасвиридан ташқари яна матн ортида турган воқеликни, бир сўз билан айтганда нафақат лисоний, балки ғайрилисоний омилларни ҳам тўла-тўқис тасаввур этиши зарур.

Калит сузлар: интуиция, лисоний услуб, лингвистик-стилистик, қиёсий қоғиштирма.

Резюме: В этой статье рассматривается теория перевода и ее функции. Лингвистические осмысление содержательных и стилистически-эстетических аспектов языковых средств в художественном произведении, в то время как автор подразумевает идеи, его намерения и цели помимо описываемых событий, должен еще и представить себе вокал, стоящий за текстом, одним словом, не только языковые, но и нечеловеческие факторы.

Ключевые слова: интуиция, лингвистический подход, лингвистический-стилистический сопоставление.

Review: This article discusses the theory of translation and its functions. Comprehension of linguistics and the meaningful and stylistic-aesthetic aspects of linguistic means in a work of art, while the author implies the head of Goya, his intentions and goals. In addition to the events described, must also imagine the vocals behind the text, in word, not only linguistic, but also non-human factors.

Key words: intuition, linguistic methods, linguo-stylistic comparative style.

УДК: 398.22

«ЕР ЗИЙЎАР» ДЭСТАНЫНДА БАТЫРДЫҢ ЕЛДИ ҚОРҒАҰ МОТИВИ

Бекбергенова А.У.

Ўзбекистан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан Бөлими Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеу институты

Қаҳарманлық дэстанлардың тийқарғы идеялық бағыты ҳәм сюжети жаўызлықты ҳәм эдалатсызлықты қаралаў, басқыншылыққа қарсы гүрес, урыў, қәўимнің яки елдің тынышлығын қорғаўдан ибарат. Усындай халықлық идеяның әмелге асыўы қутқарыўшы идеал қаҳарманның туўылыўы ҳәм оның қаҳарманлық гүреси менен байланыстырылады. Солай екен, қаҳарманлық дэстанлардың композициясы ҳәм сюжетлик мазмуну елди сыртқы жаўлардан қорғаўшы, еркин, эдалатлы заманды орнатыўшы батырдың эпик өмирбаянын баянлаўға қурылады.

Егер қарақалпақ қаҳарманлық дэстанлары «Алпамыс», «Қоблан», «Қырқыз», «Мәспатша»ның тийқарғы сюжет линиясында бас фигура сыпатында халық батырлары турса, қарақалпақ қаҳарманлық дэстаны «Ер Зийўар»да да Ер Зийўар, Хәсен хан, Ер Жанай сыяқлы халық батырларының эпик образлары турады. Нәтийжеде дэстан композициясының дүзилиси, тийқарғы идеяның ашылыўы ҳәм сюжетлик ўақыяның баянланып, унамлы шешим табыўы батырлар образынан ғәрэзли болады. Усы батырлардың образына бағындырылып, тийқарғы эпик сюжет раўажландырылады. «Ер Зийўар» дэстанында да пүтин сюжетлик ўақыя Ер Зийўардың образы дөгерегинде баянланады. Жыраўдың дөретийўшилиқ шеберлиги сонда, Ер Зийўардың